

EKONOMSKE AKTIVNOSTI U RIMSKIM PROVINCIJAMA NA ZAPADNOM BALKANU U ANTIČKO DOBA

SAŽETAK: Prostor koji zauzima Zapadni Balkan još od davnina je predstavljao raskršnicu najvažnijih puteva koji su spajali Evropu sa Dalekim istokom i Azijom, Jadransko i Egejsko more sa Dunavom.

Iako je ovaj prostor bio nastanjen raznim varvarskim plemenima još u starom veku, punu afirmaciju i značaj dobija sa prodorom Rimljana na Zapadni Balkan u I veku nove ere.

Prodor Rimljana na ove prostore je predstavljalo pre svega vojno osvajanje i pokoravanje domaćeg stanovništva, da bi u kasnijoj fazi po principu razvoja dotadašnjih provincija počeli sa izgradnjom putne mreže. Izgradnja puteva u toj prvoj fazi je imala za cilj da omogući brzo kretanje vojnih formiracija u krizna žarišta širom carstva, da bi kasnije, nakon osvajanja tih prostora i pokoravanja varvarskih plemena, izgrađena putna infrastruktura stavljana u funkciju ekonomskog razvoja i međusobnog povezivanja novonastalih gradova i naselja. Sa razvojem civilnih naselja na ovim prostorima putna mreža, a pre svega vojni put „Via Militaris“ postaje nosilac ekonomskog, kulturnog i svakog drugog oblika života novoformirane provincije Gornja Mezija koja ulazi u sastav velikog Rimskog carstva.

S obzirom, da do dolaska Rimljana nije postojala ozbiljna organizacija proizvodnih aktivnosti domaćeg stanovništva, zbog vojnih i ekonomskih potreba Rimske imperije nastaju prvi oblici organizovanih ekonomskih aktivnosti izraženi kroz izgradnju putne mreže i razvoj rudarstva u formiranim provincijama.

KLJUČNE REČI: Rimsko carstvo, Gornja Mezija, gradovi i naselja, putna mreža, vojni put – Via Militaris, rudarstvo, ekonomske aktivnosti.

1. Rimsko carstvo i provincije na Zapadnom Balkanu

Istorijski aspekt sagledavanja ekonomskog prostora današnje Srbije u velikoj meri može dati smernice daljem razvoju ekonomije i definisati strategiju održivog razvoja Srpske privrede. Proizvodne aktivnosti Rimske države su upravo pokazale koje strateške prednosti poseduje Srbija i ostale zemlje Zapadnog Balkana.

Prva velika imperija koja je nastala na tlu današnje Evrope je bilo Veliko Rimsko carstvo, o kome se može govoriti kao velikom čudu koje je uspelo vekovima da opstane i vlada prostorima Evrope, afričkog i azijskog kontinenta.

Početak razvoja Rimske države karakteriše dominacija seoskih naselja u odnosu na gradove, tako da poljoprivredna delatnost predstavlja osnovu razvoja čitavnog društva, a seosko stanovništvo okosnicu razvitka države. Sa vojnim i ekonomskim jačanjem države dolazi do razvoja putne infrastrukture, a njen početak predstavlja izgradnja puta 312.p.n.e pod nazivom „Via Appia“, kojim je Rim spojen sa gradom Kapuom u Italiji.

Ova doktrina razvoja i saobraćajnog povezivanja gradova i naselja u Rimskoj državi, kasnije će se primenjivati i u novoformiranim provincijama širom carstva.

*gjovanovic4@gmail.com

Na osnivanje i razvoj Rimske države najveći uticaj su imali Grci, koji su snagom i lepom svoga velikog stvaralačkog duha obasjavali desetina veka Evropu i otvarali joj široke kulturne vidike (Gavela, 1974:8). Iako je uticaj Helenizma bio toliko veliki da su ga Rimljani u potpunosti prihvatili i implementirali u osnove svoje države i društva sa razvojem i širenjem Rimske države dolazi do sukoba ovih naroda. Pokoravanja Atine od strane Rima dovelo je do velike mržnje i stalnih ratova, koji će latentno trajati kroz vekove sve do podele Rimskog carstva na Istočno i Zapadno Rimsko carstvo.¹

U prvom veku p.n.e. Rim je imao oko 1200 gradova, a broj italijanskog stanovništva bio je blizu 14 miliona ljudi. Rimsko carstvo se tada prostiralo na veliki broj provincija koje su podeľjene na senatske i carske. Senatske provincije bile su Afrika, Betika, Narbonska, Galija, Makedonija i Azija. U njima su upravljali prokonzuli ili propretori birani od Senata.²

Carske provincije za razliku od ovih starih i umerenih bile su uglavnom pogranične – Španija, Sirija i Galske provincije. Zapadne provincije sa većim uspehom su romanizovane, jer su bile pre osvojene i stavljene pod rimsku vladavinu (Naumović, 1996: 156).

Rimska država i njena ekonomija osim domaće proizvodnje, koja se pre svega isticala razvijenim zanatstvom³, u velikoj meri je zavisila od uvoza robe iz provincija, jer poljoprivredni i zanatski proizvodi, kao i ostala roba široke potrošnje su bili jeftiniji od domaće robe koja se proizvodila u Rimu. Proizvodnja vina kao i maslinovog ulja su jedini proizvodi koji su mogli da se izvezu van Apeninskog poluostrva. Ogromno carstvo sa svojom vojnom i državnom administracijom je imalo nezasite prohteve, tako da sopstvenom proizvodnjom nisu bili u stanju da zadovolje rastuće potrebe domaćeg stanovništva. Nekonkurentnost domaće proizvodnje, kao i veliki broj trgovačkih gradova u Grčkoj i Maloj Aziji u kojima se trgovalo robom koja je dolazila širom sveta, vremenom su dovele do ozbiljnih ekonomskih problema u Rimu. Kao i u predhodnim krizama, rešenje iz ove situacije, Rimska država je videla u vojnom osvajanju drugih naroda i njihovih teritorija, čime je postavila matricu kojom se služe sve velike sile do današnjih dana.

Nagomilani ekonomski, politički i socijalni problemi, kao i neprestana žeđ za zlatom i drugim rudnim bogastvima kojih nije bilo na Apeninskom poluostrvu, usloveli su dalje širenje Rimske države na Zapadni Balkan početkom prvog veka nove ere.

Ovaj prostor je oduvek smatran jako važnom teritorijom na Balkanskom poluostrvu jer njegov položaj predstavlja prirodno raskršće mnogih puteva koji spajaju zapadni deo Evrope sa Dalekim istokom i Azijom. Njegovo bogastvo šumama, vodama, rudama i ostalih prirodnim bogastvima je bio uzrok sukoba mnogih velikih imperija. Iako je ovaj geografski prostor bio poznat još u starom veku, prvo značajnije interesovanje za Zapadni Balkan je u stvari pokazala Rimska imperija, koja je početkom novog veka počela njegovo osvajanje.

¹ Početak podele carstva u vreme cara Dioklecijana 286.g.n.e

² Rimski državni funkcioneri koji su upravljali provincijama van Italije. Ovaj termin je ostao do današnjih dana i koriste ga uglavnom američke diplomate u stranim zemljama.

³ U mnogim italijanskim gradovima bilo je razvijeno zanatstvo, prvo su se pojavile male radionice koje su proizvodile najrazličitije proizvode od keramike i metala, da bi kasnije se one razvile u velike specijalizovane manufakture koje su se specijalizovale za proizvodnju određenih proizvoda, da bi u kasnijoj fazi nastale čitave zanatske oblasti koje su bile specijalizovane i daleko čuvane po proizvodima za domaćinstvo ili alata i oruđa za poljoprivredu.

Osvajanje Zapadnog Balkana nije bio nimalo lak zadatak, čak ni za takvu vojsku kakvu je imala Rimaska država, jer su na ovim prostorima živela plemena koja su se odlikovala neverovatnom hrabrošću i ratobornošću, kako muškaraca tako i žena. Međutim, ova plemena nisu bila značajno društveno organizovana, nisu imali ni velikih gradova, ni trajnih građevina koji bi odoljeli zubu vremena, ni umetničkih tvorevina kojima bi bili utisniti njihovi likovi, izražene njihove misli i verovanja (Papozoglu, 1969: 6).

U predrimsko doba na Balkanu su živela mnoga plemena: Iliri, Tračani, Mezi, Dačani, Autarijati, Skordijci, Dardanci, Tribali i dr. Iliri su bili pretežno zemljoradnici i stočari, kao i veoma vešti u iskopavanju ruda i preradi metala, Tračani su bili vešte zanatlije, a isticali su se kao veoma vešti kovači jer su pravili jako kvalitetno oružje, koja su bila daleko poznata širom evropskog kontinenta. Na prostoru Kosova i juga Srbije su živeli Dardanci, najstarije balkansko pleme koje se bavilo pretežno zemljoradnjom i stočarstvom, koje je karakterisalo veliki konzervativizam i promenljivost karaktera. Oni su često svoje usluge nudili Rimu, ratovajući u njihovim vojnim jedinicama naročito kada su bili ratovi protiv Makedonije. Najduže na teritoriji današnje Srbije su živeli Tribali, fantastični lovci i ratnici, koje u starom veku niko nije mogao da pobedi, a ni živ da prođe kroz njihovu teritoriju (ako ne plati). Njih je samo jednom porazio Aleksandar Makedonski, i to sa velikom silom, ali ih je onda poveo sa sobom, da zajedno pobede persijsku imperiju. U novoosvojenim teritorijama Rimljani su zatekli stvari od kojih im je zastajao dah, što znamo iz beležnica Trajanovih „novinara“, dr Titusa Statilijusa Crita i biografa Fastia Ostiensisa, koji su ga pratili u pohodima i s obližnjeg brežuljka zapisivali umiranje balkanske praistorije za rimske „medije“, tj. javno isčitavanje rotulusa na trgu zgrade Senata. Oni kažu da je car, pored 500.000 ratnih zarobljenika (!), u Rim doneo i najveći ratni plen do tada viđen, od skoro 3.000 tona zlata (5 mil. funti) i 5.500 tona srebra (10 mil. funti) u polugama, samo da pokaže šta će tek naći u toj zemlji, koju je on osvojio za njih (Heidi Larvoll, 2013: 56).

Rimljani su se na osvojenim teritorijama ponašali kao pravi gospodari i shodno tome krojili mapu svojih provincija u skladu sa ekonomskim i vojnim potrebama velikog carstva.

Jedna od najvećih provincija na Zapadnom Balkanu je bila Dalmacija, koja je obuhvatala hrvatski deo Jadranskog mora, zapadnu Srbiju, veći deo Bosne i Hercegovine, Crnu Goru i zapadni deo Albanije. Provincija Panonija je obuhvatala severozapadni deo Hrvatske i današnji deo Srema u zapadnoj Vojvodini, dok je provincija Gornja Mezija obuhvatala najveći deo današnje Srbije sa Kosovom i Metohijom i severni deo Makedonije.

Slika br. 1 Rimske provincije na Zapadnom Balkanu u prvom v.n.e

Izvor:http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roman_provinces_of_Illyricum,_Macedonia,_Dacia,_Moesia,_Pannonia_and_Thracia.jpg

2. Provincija Gornja Mezija

Ova rimska provincija u čijim granicama se nalazila većina teritorije današnje centralne Srbije, strateški je formirana kako bi južne delove carstva na Balkanu od Jadranskog i Egejskog mora spojila sa Dunavom i Crnim morem. Mezija kao rimska provincija je formirana 6. g. n. e u vreme cara Augusta, dok je u vreme cara Domicijana 86. g. n. e podeljena na Gornju Meziju (Moesia Superior) i Donju Meziju (Moesia Inferior).⁴

Prostor Gornje Mezije je od praistorije smatran izrazito bogatom zemljom, koja je svojim bogastvom u flori i fauni, vekovima bila naseljena mnogim ljudskim zajednicama. Lokalna ple-

⁴ U skladu sa potrebama Rima granice ove rimske provincije su se menjale, tako da je krajem III veka u vreme cara Dioklecijana izvršena podela Gornje Mezije na veći broj manjih provincija.

mena u predrimsko doba iako su bila ratnički nastrojena jer su osvajala i pljačkala susedna plemena kao i bogatu susednu provinciju Makedoniju, u suštini nisu imala imperijalističke težnje kao Rimljani. Rimsko osvajanje i pokoravanje domaćeg stanovništva osim težnje za eksploatacijom prirodnih bogastava ovih prostora, imali su i geostrateške ciljeve u smislu stvaranja logističkih uslova za dalja napredovanja i osvajanja susednih država i naroda.⁵ Formiranje provincije Gornje Mezije je bilo od strateškog značaja za Rimljane, jer je ovaj prostor sa Niškom kotlinom u središtu, bio ispresecan prirodnim komunikacijama koje su pratile geološke konstante u longitudinalnom i transverzalnom pogledu. Najvažnije uzdužne pravce činile su doline Morave i Marice, s jedne, i Morave i Vardara, s druge strane. Glavna poprečna komunikacija povezivala je Skadarska vrata, Kosovsko-metohijsku kotlinu i Pomoravlje. To je, naime najpogodnija prirodna veza između unutrašnjosti kontinenta i jadranskog primorja. Niz potolina razdvojenih niskim prečagama, u tri navedene oblasti, zajedno sa dolinom kojom teče reka Drim, činio je jasan pravac komunikacije. Kada imamo u vidu sve navedene pogodnosti reljefa, možemo razumeti da je od najranijih vremena praistorije, preko antike i srednjeg veka do današnjih dana, prolaz ljudi i tereta bez sumnje tekao pomenutim pravcima (Cvijić, 1966:15-19).

3. Ekonomske aktivnosti u provinciji Gornja Mezija

Dolaskom na Zapadni Balkan, Rimljani su zatekli domaće stanovništvo organizovano u društvenim zajednicama plemenskog karaktera koje je živelo na selu i bavilo se pretežno poljoprivredom i stočarstvom, dok ostale proizvodne delatnosti gotovo da nisu postojale.

Kada su Rimljani posle više od dva veka uspeli da pokore ova plemena, sa njihovim dolaskom su počele ekonomske aktivnosti vezane za izgradnju puteva i razvoj rudarstva. Ostale delatnosti ogleđane kroz poljoprivredu, stočarstvo i zanatstvo nisu bitno uticale na razvoj, jer obim njihove proizvodnje je imao samo lokalni značaj i pokrivaio je samo potrebe domaćeg stanovništva. Ekonomija novonastale provincije Gornja Mezija je formirana u funkciji razvoja Rimske države i zasnivala se isključivo na eksploataciji prirodnih bogastava, domaćeg stanovništva i robovske radne snage. Međutim, i pored toga može se reći da su Rimljani definisali strategiju održivog razvoja koja se danas ogleđa u razvoju saobraćajne delatnosti u Srbiji, kroz koju prolaze važni Trans-evropski transportni koridori.⁶

3.1. Putna mreža

Prodorom na Zapadni Balkan Rimljani su gradili puteve koji su u početku imali vojni karakter jer su omogućavali kretanje vojske širom provincije, dok su kasnije sa razvojem naselja i gradova ovi putevi dobili ekonomski i društveni značaj. Koliki strateški značaj je imao Zapadni Balkan pokazuje mreža puteva koja je presećala Balkansko poluostrvo tokom antičkog perioda. S obzirom na konfiguraciju terena putevi su išli dolinama velikih reka (Dunav, Sava, Morava, Vardar) povezujući različite geografske celine. Kičmu rimske putne mreže na Balkanu je činio

⁵ Formiranje Gornje Mezije i odbrambenog limesa na Dunavu, sa velikim brojem utvrđenja, kao i izgradnjom vojnih putnih komunikacija uključujući i most na Dunavu, imali su za cilj pokoravanje i stavljanje pod protektorat Tračku i Dačku kraljevinu.

⁶ Kroz teritoriju današnje Srbije prolazi Koridor X (sa kracima Xb i Xc) i koridor VII na Dunavu.

vojni put „Via Militaris“, koji je spajao sledeće važne stanice: Beograd (Singidunum) – Kostolac (Viminacium) – Čuprija (Horreum Margi) – Niš (Naissus). Iz Niša put je išao na istok do Istanbula (Constantinopolis), dok je drugi pravac išao na jug do Skoplja (Scupi) i Soluna (Thessalonica), gde se spajao sa jednim od najvažnijih puteva iz rimskog perioda „Via Egnatia“.⁷

Deonica puta od Beograda do Niša je bila jako važan putni pravac jer je prolazila i spajala veliki broj naselja i gradova koji su bili od strateškog značaja za Rimsko carstvo. Od Beograda (Singidunum) put je desnom obalom Dunava išao do Kostolca (Viminacium), glavnog grada rimske provincije Gornja Mezija, odakle je prateći desnu obalu reke Mlave išao do Čuprije (Horreum Margi). Idući dalje na jug i prateći tok Južne Morave sve do Niša (Naissus), ovaj drevni rimski put je spajao veliki broj stanica.⁸

Prema Pojtingerovog Tabli (Tabula Peutingeriana)⁹, vojni put „Via Militaris“ u velikoj meri se danas poklapa sa pravcem i dužinom modernog auto puta E75, što govore i prikazani podaci vezani za udaljenost i raspored stanica na deonici puta od Beograda do Niša.

Tabela 1. Važni gradovi i njihova udaljenost na putu Niš(Naissus)–Beograd(Singidunum)

	Udaljenost u km				
	Beograd (Singidunum)- Kostolac(Viminacium)	Kostolac(Viminacium)- Čuprija(Horreum Margi)	Čuprija(Horreum Margi) - Niš(Naissus)	Beograd (Singidunum)- Čuprija (Horreum Margi)	UKUPNO Beograd-Niš
Pojtingerova tabla	67	83	84		234
Auto put E75			92	150	242

Iz antičkog Niša koji je bio i ostao raskrsnica glavnih saobraćajnica koji su povezivali Zapadnu Evropu sa Azijom i Dalekim istokom, put je išao u dva pravca:

- Istočna deonica puta Naissus–Constantinopolis

Ova istočna deonica je bila od izuzetnog značaja jer je spajala rimske provincije iz Zapadne Evrope sa istočnim provincijama Rimskog carstva. Koliki je značaj ove deonice govori činjenica da se današnja saobraćajna putna infrastruktura na koridoru 10 gotovo u potpunosti poklapa sa ovim drevnim rimskim putem, spajajući Evropu sa Dalekim istokom i Azijom. Ovaj drevni antički put je dugo bio u upotrebi, a mnogi putopisci su u svojim beleškama opisivali ovaj put. Naj-slikovitiji opis dao je Anton Vrančić, poslanik cara Ferninanda, prilikom putovanja u Carigrad, turskom sultanu¹⁰ (Petrović, 1983: 56). Po različitim rimskim itinerarima¹¹ postoje mala neslaganja kada su u pitanju pojedine stanice na ovom putu. Tako po Pojtingerovoj tabli (Tabula Peu-

⁷ Rimski put koji je polazio iz albanske luke Drač (Dyrrachium), idući južnim dela Makedonije do Soluna, a odatle obalom Egejskog mora do Istanbula.

⁸ Od Viminaciuma do Naissusa je postojao veliki broj usputnih stanica koje su služile za odmor i smeštaj putnika: Ad Nonum, Mansio Municipium, Lovis Pagus, Mutatio Bao, Idimum, Ad Octavum, Praesidium Dasmini, Camatea, Praesidium Pompei i Gramrianae.

⁹ Karta puteva kojom su Rimljani prikazali sistem saobraćajnica sa usputnim stanicama, mestima i gradovima. Kao takva ona ne sadrži geografske prikaze, već joj je namera da putnike obavesti o razdaljinama između najvažnijih stanica i ostalim podacima.

¹⁰ Put je bio popločan kamenom osrednje veličine, a njegova širina iznosi devet koraka. Bolje očuvani deo ovog puta videli smo na izlazu iz grada Niša, dužine otprilike 140 koraka.

¹¹ Pod tim pojmom Rimljani su podrazumevali različite vrste putnih karata korišćene u vojne i trgovačke svrhe.

tingeriana), put od Niša do Bele Palanke (Remesiana) je išao pravolinijski zaobilazivši Sićevačku klisuru i bez označavanja pojedinih usputnih stanica. Zbog toga mnogi istraživači smatraju da je Hijerosolimitanski itenerarijum (Itenerarium Hierosolymitanum)¹² dao precizniji pravac ovog puta, barem kada je u pitanju deonica puta od Niša do Bele Palanke. Po ovom itenerarijumu put je iz Niša išao na istok pored antičke Medijane prateći tok reke Nišave i spajajući sledeća mesta i gradove: Prosek (Mutatio Radices)–Ostrovica (Mutatio Ulmus)–Bela Balanka (Remesiana)–Piroto (Mansio Tures)–Sofija (Serdica)–Jedrene (Edirne)–Istanbul (Constantinopolis).

- Južna deonica puta Naissus–Scupi–Thessalonica i Naissus–Lissus

Ova južna deonica puta je predstavljala najkraću vezu Podunavlja sa lukama Lješ (Lessus) i Solun (Thessalonika) na Jadranskom i Egejskom moru. Prema rimskim itenerarijima ova deonica puta nije pouzdano i precizno određena. Ono što je sigurno i što sadrži Pojtingerova tabla je raspored stanica: Niš (Naisso)–Žitorada (Ad Herculem)–Prokuplje (Hammeum). Od Prokuplja put se kretao jugozapadno, spajajući sledeće stanice: Podujevo (Vindenis)–Priština (Vicianum)–Suva Reka (Theranda)–Prizren (Gabuleum)–Puka u Albaniji (Ad Pikaria)–Lješ u Albaniji (Lissus). Ova deonica puta je od velike važnosti jer se na njenom pravcu nalazio rudarski centar Ulpijana (Ulpiana) na prostoru današnje Gračanice i rudarski centar Sočanica (Municipium Dardanorum) koji se spajao lokalnim putem sa ovom važnom saobraćajnicom koja je prolazila kroz današnje Kosovo i Metohiju.

Drugi putni pravac se odvajao od Prokuplja i vodio je na jug ka Skoplju (Scupi), ali prema Tabuli ovaj put je prikazan pravom linijom, bez označavanja stanica koje su sigurno postojale na ovoj deonici. I upravo zbog toga, mnogi analitičari i istraživači smatraju da je na ovakoj dugoj deonici moralo biti usputnih stanica koje bi služile za smeštaj i odmor putnika, državnih i vojnih zvaničnika. Jedno od mogućih rešenja za trasu ovog puta daje K. Miler, koji smatra da je put išao pravcem: Niš (Naisso)–Brestovac (Ad Herculem)–Džep (Ad fines)¹³–Vladičin Han (Anausaro)–Banja kod Kumanova–Skoplje (Scupi), (Petrović, 1976: 104). Milerova teorija o mogućem putnom pravcu od Niša do Skoplja može se smatrati relevantnom, jer i prema samoj Pojtingerovoj tabli postoji alternativni put koji je išao pravcem: Vladičin Han–Vranje–Ristovac–Bujanova–Kumanovo–Skoplje.¹⁴ Takođe, treba imati u vidu da i današnje saobraćajnice na Koridoru 10 prolaze kroz Grdeličku klisuru, jer prolazak kroz Grdeličku klisuru predstavlja najkraći mogući put ka Skoplju i luci Solun.

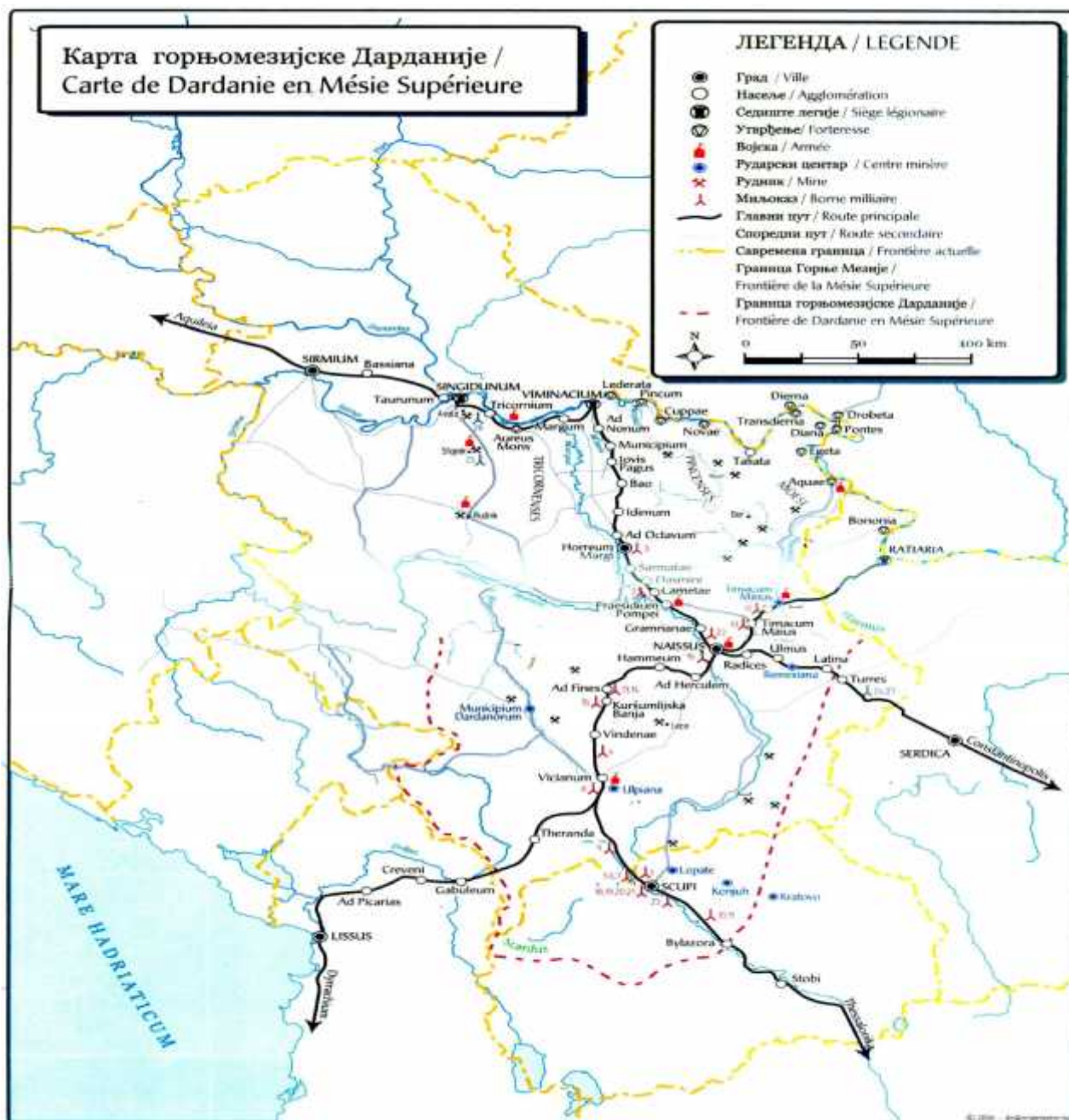
Ukoliko danas posmatramo saobraćajnu kartu Srbije, uočićemo veliku podudarnost navedenih Rimskih drumova sa putevima na današnjem koridoru 10 koji prolaze kroz Srbiju. Međutim, pored ovih glavnih putnih pravaca, Rimski država je izgradila čitavu mrežu puteva koja je spajala naseljena mesta i gradove sa rudarskim centrima širom provincije. Jedan od takvih puteva je išao severoistočno od Niša i spajao Gornju Meziju sa Dakijom. Ovaj put je bio jedan od najznačajnijih puteva tog vremena jer je povezivao Centralnobalkanske oblasti sa donjim tokom reke Dunav. Prema Pojtingerovog tabli ovaj put je spajao sledeće stanice: Niš (Naisso)–Knjaževac (Timacum Maius)–Ravna (Timacum Minus)–Arčar (Ratiaria). Kao što pokazuje Tabula, ovaj drevni put je polazio iz Niša i kod sela Malče je skretao na sever prema Svrljigu, odakle je prate-

¹² Najranija karta puteva koja je nastala na osnovu putovanja hrišćanskih hodočasnika.

¹³ Prema Mileru Ad Herculem je lociran nešto južnije od Niša, u mestu Brestovac na putu Niš–Lleskovac.

¹⁴ Interaktivna karta prema Pojtingerovoj tabli: http://www.omnesviae.org/#!iter_TPPlace1784_TPPlace1818.

ći obale Svrljiškog Timoka stizao do stanice Timacum Maius (okolina današnjeg Knjaževca). Idući dalje ka severoistoku put je išao do Timacum Minus (selo Ravna), odakle je skretao na istok i dolinom reke Salaške u Bugarskoj dolazio do stanice Kladorup (Combustica), odakle je u pravcu istoka išao do (Ratiaria) današnjeg Arčara na Dunavu, koji je jedini imao status kolonije¹⁵ u Gornjoj Meziji.

Slika 2. Putna karta provincije Gornja Mezija

Izvor: Vladimir P. Petrović, L'interprétation scientifique de Tabula Peutingeriana:

Le cas de la route romaine *Lissus–Naissus–Ratiaria*¹

¹⁵ Colonia Ulpia Traiana Ratiaria, status kolonije je stekao u vreme cara Trajana, što znači da su stanovnici ovog grada imali ista prava kao i svi slobodni građani u Rimu.

3.2. Razvoj rudarstva i rudarski kompleksi

Kada su Rimljani u potpunosti ovladali ovim prostorom, počeli su sa ekonomskim aktivnostima zbog kojih su i došli na Zapadni Balkan. Eksploatacija rudnog bogastva i čitav proces vezan za transport i obradu ruda, bila je osnova proizvodnih aktivnosti u provinciji. Dobra putna infrastruktura dobija ekonomski značaj i doprinosi ubrzanom razvoju rudarskog kompleksa, čime ne samo da donosi ogromno bogastvo Rimskoj imperiji već Gornju Meziju i Zapadni Balkan stavlja na kartu najznačajnijih rimskih provincija. Nažalost, do sada nisu pronađeni egzatni podaci koji bi govorili o obimu proizvodnje i preradi ruda u rudarskim kompleksima, ali na osnovu pisanih i arheoloških izvora može se zaključiti o postojanju velikih rudarskih centara u okviru Gornje Mezije, pri čemu najveći značaj imaju rudnici u Dardaniji pod nazivom „Metali Dardanici“.

Rukovodeći se geološkim karakteristikama terena i podacima o *vici metallorum*, toponimima Ad Fines, odnosno o carinskim stanicama zavisnim od rudničke teritorije, dardanski rudnici se mogu grupisati u sledeće disktrikte (Petrović, 2007: 18-19):

- Ibarski (Municipium Dardanorum),
- Janjevski (Ulpijana),
- Kumanovski (Lamudum),
- Remesijanski (Remesijana)
- Ravanski (Timacum Minus)

Ukoliko posmatramo sliku br. 2, uvidećemo da su na glavnim saobraćajnicama nastali važni rudarski centri, a tamo gde su rudarski kompleksi bili udaljeni od glavnih putnih saobraćajnica, građeni su lokalni putevi kako bi ove proizvodne oblasti spojili sa važnim putnim koridorima.

Jedan od najznačajnijih rudarskih centara koji se nalazio na putu Lješ(Lissus)–Niš(Naissus), a ujedno i jedan od najlepših gradova u rimskoj provinciji Gornja Mezija je bio grad Ulpiana (Gračanica na KiM) koja je imala status municipije (municipia).¹⁶ O značaju ovog grada potvrđuje natpis na jednoj nadgrobnoj ploči koji Ulpiani daje epitet „urbs splendidissima“ – najsjajniji grad (Čukić, 1971: 87). Takođe, o važnosti ovog grada i rudarskog kompleksa govori podatak da je ovaj rudnik imao status „carskog fiksa“, što znači da je rudnik bio u nadležnosti samog cara, u čije ime je upravljao prokurator.¹⁷

Na karti je takođe, označen i veliki rudarski centar u Sočanici (Municipium Dardanorum), koji se nalazio 27 km od Kosovske Mitrovice i obuhvatao je prostor od reke Sočanica sve do istočnog Kopaonika i Kuršumlije (Ad fines). U skladu sa razvojem ove rudarske oblasti došlo je do formiranja naselja u površini od 30 ha pod imenom Sočanica, koja status municipije dobija u drugoj polovini II veka. S obzirom na to da ovaj rudarski kompleks nije bio na samom putnom koridoru Niš(Naissus)–Lješ(Lissus), u cilju efikasnijeg rada rudnika i transporta ruda, sagrađen je lokalni put *Vicianum–Municipium Dardanorum*, koji je spajao ovaj rudnik sa glavnom rimskom saobraćajnicom na jugu Gornje Mezije.

¹⁶ Naselja u rimskim provincijama koja su imala samo latinsko pravo, odnosno nisu imali pravo izbora kao slobodni građani Rima.

¹⁷ Procurator metallorum je bilo lice koje je izabrano od samog cara da rukovodi rudnikom, i koje je bilo uglavnom iz redova aristokratije ili reda vitezova.

Na južnoj deonici puta u okolini Skoplja i Kumanova je postojao Kumanovski rudarski kompleks koji su činili rudnici Lopate, Konjuh i Kratovo. Ovi rudnici iako u neposrednoj blizini glavne saobraćajnice zbog efikasnijeg rada i transporta ruda su bili spojeni mrežom lokalnih puteva sa glavnim putem Niš (Nassus)–Skoplje (Scupi)–Solun (Thessalonica).

Kada je u pitanju istočni deo Gornje Mezije na deonici glavnog puta od Niša (Nissus) do Ratiaria, u oblasti sela Ravna (Timacum Minus) nalazio se važan rudarsko-ekonomsko-administrativni centar. Iako danas selo Ravna ne predstavlja veće naselje, u doba Rimljana ovi rudnici su imali status fiskalnog dometa, što znači da su bili vlasništvo cara, a prihodi od rudnika su se direktno slivali u carski trezor. Zbog velike važnosti ovih rudnika ovo mesto je bilo sedište vojnog logora (legija VII Klaudije) čiji vojnici su radili na obezbeđenju i upravljanju rudnicima. S obzirom, da je oblast istočne Srbije kao i u doba Rimljana bila jako bogata rudnim bogastvima, nastala je čitava mreža lokalnih puteva koja je omogućavala ekonomičnu eksploataciju i transport rude do rečne luke Ratiaria na donjem toku Dunava. Rudno bogastvo u Istočnoj Srbiji i dolini reka Peka i Mlave je rudarska oblast koju su Rimljani zvali „Pincus“ po reci Pek, i delila se u tri rimske rudarsko-metalurške oblasti: 1. gornji tok Peka, *metalla Pincensia*, 2. oblast između Bora, Zlota i Rgotine sa dolinama pritoka Crnog Timoka i Timoka i 3. oblast u slivu Svrliškog, Trgoviškog i Belog Timoka, poslednje dve organizovane u *territoria metallorum* (?). Ove oblasti u graničnom području Karpatskog i Balkanskog masiva područjem eruptivnih stena u središtu, bogate su rudama zlata, srebra, bakra, gvožđa i olova (Petković, 2008:50).

Veliki broj rudnika i rudarskih centara kao i čitava mreža puteva ukazuje da su Rimljani ozbiljno pristupali proizvodnim aktivnostima širom svojih provincija. Izgradnja i održavanje putne infrastrukture koja je obuhvatala puteve prvog i drugog reda je bila u funkciji ekonomije i doprinosila je efikasnijoj eksploataciji rudnih i ostalih bogastava na prostoru Gornje Mezije. Stvaranje saobraćajnih uslova kroz izgradnju putne infrastrukture je pokazala vojni, ekonomski i društveni značaj saobraćaja.

4. Zaključak

Sa prodorom Rimljana na Zapadni Balkan, provincija Gorna Mezija je ostvarila značajan razvoj u ekonomskom smislu, a usvajanjem jezika i kulture i opštim društvenim napretkom ovi prostori su iznedrili čak osamnaest careva koji su vladali Velikim Rimskim carstvom. To je nedvosmisleno govori da su Rimljani itekako znali da osvajanje ovih zemalja i stvaranje provincija od geostrateškog značaja, kao i eksploatacijom prirodnih bogastava su neophodni uslovi za oporavak i dalji razvoj njihove ekonomije i društva u celini. I upravo veliko prirodno bogastvo a pre svega rudno bogastvo je pokrenulo točak istorije koji se u kontinuitetu od 2000. godina stalno vrti ovim prostorima. Kontrola Zapadnog Balkana kao prirodne kičme i raskrsnice svih značajnih saobraćajnica koje spajaju Zapadni deo Evropskog kontinenta sa Dalekim istokom i Azijom, političko, ekonomsko i svako drugo pitanje je od najveće važnosti za sve svetske imperije, i to počevši od Rimskog carstva, zatim Turske imperije pa do današnjih svetskih sila, koje da bude još veći paradoks nisu sa evropskog kontinenta. Međutim, ukoliko bismo ostavili sa strane sve negativne strane kolonijalizma, došli bismo do zaključka da su Rimljani svojim znanjem i viševkovnim iskustvom u organizaciji i upravljanju velikim sistemima postavili strategiju održivog

razvoja čitavog Zapadnog Balkana. Ta strategija se zasniva na kontrolisanoj eksploataciji prirodnog bogatstva i važnom geostrateškom položaju svih zemalja i naroda na ovim prostora.

Izgradnja vojnih puteva i formiranje putne mreže je pokrenulo lanac proizvodnih aktivnosti koji se u početnoj fazi odlikovao stvaranjem rudarskih centara. Naravno da su Rimljani prvoshodno gledali svoje sopstvene interese, tako da prvobitna ulaganja u razvoj rudarskog kompleksa su trebala da donesu preko potrebne rude i metale za njihovu ekonomiju. Razvoj ostalih delatnosti, počevši od poljoprivrede, stočarstva i zanatstva su takođe bila znatno unapređena sa uvođenjem Rimske organizacije u obavljanju ovih poslova, ali je obim te proizvodnje uglavnom pokrивao potrebe domaćeg stanovništva i rimskih vojnih legija koje su se nalazile širom Gornje Mezije. U tom smislu, može se slobodno reći da je Rimska država izgradnjom putne infrastrukture preko kojih danas prolaze savremene saobraćajnice, postavila temelje razvoja saobraćaja. Na taj način još pre dvadeset vekova su pokazali da Srbija i zemlje Zapadnog Balkana strategiju svog ekonomskog razvoja treba da baziraju na izgradnji saobraćajne infrastrukture i razvoju saobraćajne delatnosti.

LITERATURA

- Cvijić, J. (1996). *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*. Beograd.
- Čukić, D. (1971). *Kosovo – znamenitosti i lepote*. Priština.
- Gavela, B. (1974). *Fidija*. Novi Sad.
- Kanic, F. (1985). *Srbija zemlja i stanovništvo od rimskog doba do kraja XIX veka*, knjiga I, II. Beograd.
- Larvoll, A., H., L. (2013). *Magazin kroz život*. Beograd.
- Petrović, P. (1976). *Niš u antičko doba*. Niš.
- Petrović, P. (1983). *Niš u antičko doba – Istorija Niša I*. Niš.
- Petrović, P. (2007). *Dardanija u Rimskim itinerarima*. Beograd.
- Papazoglu, F. (1969). *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*. Sarajevo.
- Petrović Vladimir P. (2006). *Novi miljokaz na rimskom putu Nissus–Lissus*, SANU, Beograd, <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0350-02410656367P>
- Petković, S. (2008). *Tragovi Rimske metalurgije u Istočnoj Srbiji*, Beograd, <http://elektron.tmf.bg.ac.rs/metalurgija/Pomocni/zbornik/Petkovic-Tragovi%20rimske%20metalurgije.pdf>
- Petrović P. Vladimir, L'interprétation scientifique de Tabula Peutingeriana: Le cas de la route romaine *Lissus–Naissus–Ratiaria* 1. <http://www.imxa.gr/files/48/Petrovic.pdf>
- http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b1/Roman_provinces_of_Illyricum%2C_Macedonia%2C_Dacia%2C_Moesia%2C_Pannonia_and_Thracia.jpg
- http://www.omnesviae.org/#!liter_TPPlace1784_TPPlace1818

Goran Jovanovic, M.Sc.

**ECONOMIC ACTIVITIES IN ROMAN PROVINCES OF WESTERN BALKAN
DURING ANCIENT TIME**

Summary

The area occupied by Western Balkan has always represented an intersection of the most important roads that connected Europe, with the Far East and Asia, the Adriatic and the Aegean Sea to the Danube. Although this area was inhabited by various barbarian tribes in ancient times, full recognition and importance was gained by penetration of Romans to the Western Balkans during the first century AD.

Roman's penetration in the area constitutes primarily military conquest and subjugation of the local population, and, in a later stage of development according to the practice from the previous provinces, construction and establishment of the road network. During the first phase, roads construction aimed to enable rapid movement of military forces toward crisis spots all over Empire. In a later stage, after conquering the area and subjugation of local barbarian tribes, the already built road infrastructure has interconnected newly established towns and villages. With the development of human settlements in these areas, built roads, and primarily military road "Via Militaris" becomes the economy leader, cultural and all other way of life newly established province "Upper Moesia" which became an integral part of the great Roman Empire.

Given that until arrivals of Romans there was no serious organization of production activities of local population, due to military and economic needs of Roman empire, first forms of organized economic activities have been expressed through the construction of the road network and the development of mining in the provinces formed.

Key words: Roman Empire, "Upper Moesia", towns and settlements, road network, military road "Via Militaris", mining economic activities.